

III Jornada Internacional

d'Agroecologia i Dona

Drets humans, transició
ecosocial i comuns alimentaris

Betxí

Llibre
d'Actes

24 d'octubre
de 2025

PROGRAMA

ORGANITZA

FINANZA

COLLABORA

Títol de la publicació:

III JORNADA INTERNACIONAL D'AGROECOLOGIA I DONA.
Drets humans, transició ecosocial i comuns alimentaris
24 d'octubre de 2025
Betxí (Castelló)

Coorganitzades per:

Fundació Novessendes,
Asociación Paz con Dignidad
Càtedra d'Agroecologia Jose Luis Porcuna (UPV)

Compilació, revisió i maquetació:

Societat Espanyola d'Agricultura Ecològica i Agroecologia (SEAE)

Programa:

www.laurant.org

Un projecte de:

www.novessendes.org
info@novessendes.org
964 620 010
Ln: @fundacio-novessendes
Facebook: @novessendesfundacio
Ig: @fundacio_novessendes
Bsky: @Novessendes

Finançat per:

Aquesta publicació ha estat realitzada amb el suport financer de la Generalitat Valenciana. El contingut de la publicació esmentada és responsabilitat exclusiva de la Fundació Novessendes i no reflecteix necessàriament l'opinió de la Generalitat Valenciana.

Edita:

Societat Espanyola d'Agricultura Ecològica i Agroecologia (SEAE)
Camí del Port s/n. Km 1 Edif. ECA Apdo 397
46470 Catarroja (València)
Tel/ Fax. 96 126 71 22
Pàgina web: www.agroecologia.net. Correu electrònic: comunicacion@agroecologia.net

Alguns drets reservats:

CC BY NC SA Reconeixement - NoComercial -
Compartir Igual (by-nc-sa): No es permet un ús comercial de l'obra original ni de les possibles obres derivades, la distribució de les quals s'ha de fer amb una llicència igual a la que regula l'obra original.

Les opinions i documentació aportades en aquesta publicació són d'exclusiva responsabilitat de les autores de les mateixes, i no reflecteixen necessàriament els punts de vista de les entitats que donen suport. Totes les cites de les intervencions de les ponents castellanoparlants han estat traduïdes al valencià.

Índex

1. Introducció: Sentit i objectius de la Jornada	2
2. Benvinguda a la Jornada	5
3. Resum general: les idees clau	8
4. La Jornada per capítols	12
5. Relatories dels Tallers Terra, Llavor i Aigua	40
6. Conclusions	50
7. Annexos (resums ponències i contactes)	54

1.

Introducció

Les III Jornades Internacionals Agroecologia i Dona, celebrades el 24 d'octubre de 2025 a Betxí (Castelló), han sigut una trobada única que ha reunit més d'un centenar de dones rurals, investigadores, activistes i productores de diferents parts del món –Àfrica, Amèrica Llatina, Orient Mitjà i Europa– amb l'objectiu de compartir coneixements, experiències i estratègies enfront dels desafiaments del canvi climàtic i la creixent injustícia alimentària global.

Aquestes jornades es conceben com un espai d'**intercanvi, reflexió i acció** entorn de tres eixos fonamentals:

- 1. Drets humans i justícia ecosocial:** visibilitzar com les desigualtats en l'accés a la terra, l'aigua, les llavors i l'alimentació afecten de manera diferenciada dones i comunitats rurals, i com l'agroecologia pot ser una eina per a revertir estes injustícies.
- 2. Transició ecosocial i agroecologia:** promoure models de producció d'aliments més sostenibles, resilents i respectuosos amb la naturalesa, que permeten enfrontar els impactes del canvi climàtic i enfortir la sobirania alimentària dels pobles.
- 3. Defensa dels béns comuns:** reconéixer la importància de la protecció de la terra, l'aigua, les llavors i la biodiversitat com a patrimoni col·lectiu, i fer valdre el paper de les dones com a guardianes d'estos recursos i dels sabers tradicionals associats.

La jornada ha combinat **ponències, taules de debat, entrevistes, tallers participatius i una performance artística**, creant un espai inclusiu i plural on les participants van poder **interactuar, compartir experiències i generar coneixement col·lectiu**. D'aquesta forma, Betxí s'ha convertit per un dia en un **referent internacional d'agroecologia ecofeminista**, mostrant que les dones rurals són agents essencials de canvi per a construir un sistema alimentari més just, sostenible i resilient.

En suma, el sentit d'aquestes jornades se centra en **visibilitzar, reconéixer i enfortir el lideratge de les dones en la transició cap a un model agroecològic i ecosocial**, oferint un espai d'aprenentatge, diàleg i cooperació que transcendeix fronteres i cultures.

D'un colp d'ull

Temes clau

- Importància de la dona en la conservació de la terra, les llavors i la cultura agrícola tradicional.
- Desafiaments del model agroalimentari hegemònic i la pèrdua d'autonomia i sobirania alimentària.
- Paper de les polítiques públiques i la necessitat d'un enfocament de drets humans i de gènere.
- Recuperació dels sabers tradicionals i la connexió amb la naturalesa.

Programa de la jornada

9.00 – 9.30 h | Recepció i registre de participants

9.30 – 10.00 h | Benvinguda i inauguració

Intervenen:

- Mª Dolores Raigón (Universitat Politècnica de València)
- Esther Paulo Fuertes (Fundació Novessendes)
- Anabel Gómez López (Asociación Paz con Dignidad)
- Marta Ribó Herrero (Associació Llavors d'Ací)

10.00 – 11.45 h | Espai de reflexió

Alimentació, drets humans i justícia ecosocial

Participen:

- Marta Guadalupe Rivera Ferre (Investigadora CSIC)
- Tamar Sepúlveda Cuevas (Investigadora de semillas mapuches, Chile)
- Patricia Dopazo Gallego (Coordinadora de la Revista Soberanía Alimentaria)
- Modera: Mª Dolores Raigón Jiménez

11.45 – 12.15 h | Pausa café

12.15 – 14.00 h | Entrevistes i debat obert

Dones que cuiden la terra: relats vius d'agroecologia i defensa dels comuns

Participen:

- Laura Megias Garriga (Coordinadora de la Red de Espacios Test Agrarios)
- Cesca Badal (La Biofranquesa)
- Aissatou Ndiaye Kaba (Presidenta de l'Associació de Dones Africanes de Paterna i la Comunitat Valenciana)
- Yessenia Sales Morales (AFOPADI, Guatemala)
- Islam Hamdan Nassar (Doctora en Ciències de l'Alimentació)
- Modera: Rosa Conca i Alba Remolar

14.00 – 15.30 h | Dinar

“Dinar totes juntes”

15.30 – 16.30 h | Performance

“Mujeres interrelacionadas: cuerpo y territorio”

A càrrec de La Col·lectiva de Dones Refugiades, Exiliades i Migrades, amb el suport de Paz con dignidad i GVA.

16.30 – 18.30 h | Tallers participatius

Horta del Rajolar

18.30 – 19.00 h | Conclusions finals i cloenda

2.

Benvinguda a la Jornada

Les III Jornades Internacionals Agroecologia i Dona són un punt de trobada on institucions, organitzacions i veus diverses han compartit el seu compromís amb la terra, l'equitat i la memòria dels territoris. Aquest espai ha reunit trajectòries que conflueixen en una mateixa mirada: situar la vida, les cures i la defensa del món rural en el centre. La sessió inaugural ha oferit un recorregut emocional, polític i comunitari per la raó de ser d'aquestes jornades.

Mª Dolores Raigón, directora de la Càtedra d'Agroecologia José Luis Porcuna de la Universitat Politècnica de València i patrona de la Fundació Novessendes, ha donat la benvinguda subratllant la continuïtat aconseguida malgrat les dificultats inicials. Ha reconegut el suport fonamental de l'Ajuntament de Betxí i ha agraït la possibilitat de celebrar la trobada en un espai patrimonial carregat d'història. La seua intervenció ha posat en valor la dimensió col·lectiva del projecte i la voluntat de seguir creixent.

"Aquestes jornades han sigut possibles perquè en el camí hem trobat companyes que sí que tenien la mateixa mirada." Mª Dolores Raigón, directora de la Càtedra d'Agroecologia José Luis Porcuna

La primera intervenció convidada, a càrrec de **Marta Ribó (Llavors d'Ací)**, ha connectat les jornades amb la defensa de la biodiversitat cultivada i amb la història viva de les llavors. Ha compartit el valor dels qui conserven varietats locals i ha destacat el paper de les dones en la transmissió de sabers. Al llarg del seu discurs, ha animat a repensar el moment present com una oportunitat per a reconnectar amb la terra i amb la comunitat.

“Una llavor sempre ens parla d’una història, i quasi sempre és la història d’unes mans de dona.” Marta Ribó (Llavors d’Ací)

La seua intervenció ha introduït també la Fira de la Biodiversitat Cultivada a Vila-real, que ha funcionat com a prolongació natural d’aquestes jornades. A través de preguntes —¿quines històries sostenen les nostres llavors?, ¿com volem seguir transmetent-les?— el públic ha sigut convidat a situar-se com a part activa del territori.

Des de **Pau amb Dignitat**, **Anabel Gómez** ha subratllat la necessitat d’abordar justícia social, ambiental i de gènere com una mateixa agenda. La seua aportació ha reforçat la dimensió internacional i col·laborativa de la trobada i ha reivindicat el valor de generar espais on dones de diferents territoris puguen escoltar-se i reconèixer-se.

“Per a parlar de justícia social i justícia mediambiental, hem de parlar de justícia de gènere.” Anabel Gómez (Pau amb Dignitat)

La benvinguda a les Jornades ha culminat amb la intervenció d'**Esther Paulo**, directora de la **Fundació Novessendes**, qui ha donat la benvinguda oficial com a amfitriona. El seu discurs ha filat paisatge, memòria i acció, proposant a les assistents una participació oberta i flexible: ¿Què volem sembrar hui?, ¿Què necessitem escoltar?, ¿Com volem continuar caminant juntes?

"Totes les formes de participar són vàlides; cada presència compta, cada gest aporta." Esther Paulo (Fundació Novessendes)

Esther ha recordat que la terra, l'aigua i les llavors han sigut l'eix simbòlic d'aquesta edició, representats en un xicotet altar viu per a acollir ofrenes i pensaments compartits.

Amb aquesta imatge —un espai per a honrar allò que sosté la vida— la presentació institucional ha convidat a iniciar la jornada des de l'escolta, la curiositat i el sentit de comunitat.

3.

Resum General: les idees clau

Amb la participació de 120 persones, la **III Jornada Internacional Agroecologia i Dona** es consolida com un punt de trobada internacional per a reflexionar col·lectivament sobre els models de producció d'aliments i sobre la defensa dels béns comuns.

D'un colp d'ull

Aprenentatges

- El model agroalimentari actual exerceix múltiples formes de violència, tant directa (acaparament de terres, criminalització) com indirecta (erosió de la biodiversitat, contaminació, malalties).
- La dona ha sigut històricament la guardiana de les llavors, els cultius i els coneixements agrícoles tradicionals, sent un símbol d'identitat i resistència.
- Les polítiques públiques han de garantir el dret a l'alimentació i l'accés a la terra, donant suport a la transició agroecològica i al relleu generacional.
- És crucial recuperar i visibilitzar els sabers tradicionals, especialment de les dones, i enfortir les xarxes comunitàries i els projectes col·lectius.

En resum, aquests són 5 aprenentatges que es desprenen de la Jornada:

Un diagnóstico compartido: el sistema alimentario hegemónico no es sostenible

Al llarg de les ponències i debats s'ha destacat un missatge contundent: **el model agroalimentari global actual està profundament marcat per la lògica patriarcal, la concentració corporativa i la pèrdua d'autonomia dels pobles**. La catedràtica Mª Dolores Raigón ha explicat que aquest sistema prioritza el benefici econòmic per damunt de la salut del planeta i de les persones, i està íntimament interconnectat a escala internacional: " El que passa a l'Argentina afecta Espanya ", assenyalant la fragilitat global i la dependència dels mercats.

Entre els problemes més assenyalats durant la jornada van aparèixer:

- **Expansió del monocultiu i pèrdua de biodiversitat agrícola**
- **Monopolització corporativa** de llavors, insums i cadenes alimentàries
- **Pèrdua de sobirania alimentària**, tant de productors com de consumidors
- **Vulnerabilitat creixent enfront del canvi climàtic**, especialment en comunitats rurals

Les intervencions van coincidir que el col·lapse ecològic i social del sistema alimentari "**està molt a prop**", en paraules de Raigón, la qual cosa fa urgent la transició cap a models més resilents.

Que l'agroecologia és una estratègia global i ecofeminista

Les participants —procedents de distintes realitats territorials— han coincidit a presentar l'agroecologia com la via més sòlida per a recuperar la sobirania alimentària, enfortir la resiliència climàtica i reconstruir comunitats més justes.

La reflexió conjunta va deixar clar que l'agroecologia enforteix l'autonomia local; protegeix el territori i la biodiversitat; reconstrueix relacions més justes entre producció i consum; promou una economia de la cura enfront de l'economia extractivista.

De la mateixa manera, la defensa de les **llavors** com a patrimoni biocultural està en primer pla, especialment des de les veus maputxes i llauradores llatinoamericanes. Disposar de material genètic propi és fonamental per a adaptar-se al canvi climàtic i preservar eixe patrimoni biocultural.

Que les dones tenen un paper central en la transició ecosocial

Un dels consensos més potents de la jornada ha sigut el reconeixement del **paper clau de les dones en els processos de defensa del territori i de transformació del sistema alimentari**. En paraules de Mª Dolores Raigón:

“La dona és una peça clau per a proporcionar eixe canvi tan necessari.”

Les dones participants —africanes, centreamericanes, mediterrànies i migrades— van compartir relats que van mostrar com elles sostenen pràctiques agrícoles que cuiden l'aigua, la terra i les llavors; preserven cultura, gastronomia i salut comunitària; promouen xarxes de suport mutu i lideren resistències enfront dels impactes de l'extractivisme.

L'enfocament feminista present en tota la jornada destaca que no hi ha transició ecosocial possible sense **justícia de gènere** i sense reconèixer el rol històric de les dones com a guardianes dels béns comuns.

Intercanvi, participació i creació col·lectiva

A més de les taules de reflexió, la jornada també ha facilitat un espai per a la proposta artística i política amb la performance “Dones interrelacionades: cos i territori” realitzada per **La Col·lectiva de Dones Refugiades, Exiliades i Migrades**. S'han visibilitzat les violències que travessen els cossos i els territoris, i també la força de les dones migrades com a agents de canvi.

L'altre espai de participació ha sigut en l'Horta del Rajolar, amb tallers facilitats per **El Telar Innovación Social**, on s'han recollit experiències sobre gestió de l'aigua, cura del sòl, llavors i cicles de vida. Els diversos debats s'han centrat entorn d'**obstacles i ponts per a avançar cap a models justos i resilients**, amb una participació molt activa de les persones participants.

Que construïm en col·lectiu

La jornada ha reafirmat que la transició ecosocial només serà possible si és ecofeminista, comunitària i agroecològica. La defensa dels béns comuns —aigua, terra, llavors— juntament amb la recuperació del coneixement llaurador, especialment el custodiat per les dones, es va identificar com una prioritat urgent per a enfrontar la crisi climàtica i alimentària. Betxí ha sigut un espai de trobada global des del qual es va llançar un missatge clar:

“Les dones rurals estan liderant alternatives reals per a garantir el dret a l'alimentació i la justícia ecosocial a tot el món.”

4.

La Jornada per capítols

Reviu les ponències al complet en la gravació de la III Jornada Internacional Agroecologia i Dona, en el canal de YouTube de la Fundació Novessendes.

<https://youtu.be/HBXLsRQonzQ>

Espai de reflexió: Alimentació, Drets Humans i Justícia Ecosocial

Participen:

- Marta Guadalupe Rivera Ferre (Investigadora CSIC)
- Tamar Sepúlveda Cuevas (Investigadora de llavors mapuches, Xile)
- Patricia Dopazo Gallego (Coordinadora de la Revista Soberanía Alimentaria)

Modera: Mª Dolores Raigón Jiménez

IDEES CLAU

En aquest espai de reflexió **sobre agroecologia, sobirania alimentària i transformació social**, diverses expertes van compartir les seues experiències i anàlisis des de múltiples perspectives: Marta Guadalupe Rivera, Patricia Dopazo i Tamar Sepúlveda. La conversa va abordar els reptes, tensions i oportunitats de l'agroecologia com a eina per a generar sistemes alimentaris més justos, sostenibles i feministes.

Al llarg dels distints blocs, es van tractar temes centrals com:

1. **Violències i sostenibilitat en l'agroecologia:** es va discutir com els sistemes extractivistes i les polítiques agràries afecten tant al sud global com a Espanya, generant impactes ambientals, econòmics i emocionals sobre els qui volen produir de manera agroecològica. Es va defensar la sobirania alimentària com a horitzó transformador.

2. **Gènere i agroecologia:** es va posar en valor el paper de les dones en la construcció de l'agroecologia, així com la necessitat d'un enfocament feminista i decolonial. Es va destacar la importància de visibilitzar coneixements tradicionals, reconèixer treballs reproductius i generar igualtat en la presa de decisions.
3. **Polítiques públiques i autonomia:** es va reflexionar sobre com les polítiques i subvencions actuals afavoreixen un model capitalista i extractivista, i es van explorar propostes innovadores com la Seguretat Social de l'Alimentació, l'accés a la terra i la protecció de llavors tradicionals com a estratègies per a garantir drets alimentaris i enfortir l'agroecologia.
4. **Eines de transformació i acció col·lectiva:** es va ressaltar la importància de les xarxes, aliances, planters comunitaris i espais col·lectius, així com l'acció individual conscient, per a generar canvis sostenibles i socialment transformadors.
5. **Rol de la dona i diversitat de gènere:** es va abordar com els lideratges col·lectius, les cures i la participació activa de dones i altres grups històricament exclosos són fonamentals per a construir models agroecològics justos, sostenibles i diversos.

En conjunt, aquest diàleg va mostrar que l'agroecologia no és només un model productiu, sinó un espai de **transformació social, cultural i política**, on s'entrellacen drets humans, justícia de gènere, biodiversitat i col·laboració comunitària. A continuació, les idees principals s'han recollit en aquests blocs.

REFLEXIONS

Exerceix el model agroalimentari hegemònic violència sobre persones i territoris?

Per a obrir el diàleg **Mª Dolores Raigón**, situa l'agroecologia com un procés vital vinculat a l'autonomia, la recuperació de sabers i la defensa de la vida. Amb aquesta perspectiva, es planteja la primera qüestió d'aquest espai: ***com el model agroalimentari hegemònic exerceix violència sobre persones i territoris.***

Les intervencions de **Patricia Dopazo**, **Thamar Sepúlveda** i **Marta Guadalupe Rivera** van oferir una lectura crítica, àmplia i complementària d'aquestes violències, des de l'estructural fins a l'íntim i cultural. En resum:

Patricia Dopazo explica que el model agroalimentari hegemònic ha exercit violència sobre les persones i sobre la terra, i que eixa violència ha necessitat cada vegada més intensitat per a sostindre's dins del sistema capitalista, que demanda un benefici creixent. Aquesta dinàmica ha dépassat tots els límits i ha exigit més energia en forma d'opressió en múltiples escales de la vida quotidiana.

“No és solament que exercisca violència, sinó que cada vegada necessita més violència per a mantindre's.”

Ha destacat que fins i tot els qui no treballen directament la terra han experimentat eixa violència en l'erosió dels seus temps per a cuidar, per a militar i per a dedicar-se a allò que els agrada. I ha subratllat un altre tret del sistema: l'**antropocentrisme** profundament arrelat en el Nord global, que ha consolidat la idea que els éssers humans estan per damunt de la naturalesa. Aquesta separació —ha dit— s'ha reproduït fins i tot entre persones ecologistes, en parlar de “defendre la naturalesa” com si aquesta fóra externa a nosaltres.

“Ens sentim per damunt de la naturalesa... fins i tot des dels ecologismes parlem de defensar-la, com si no fórem part d'ella.”

Patricia ha explicat com aquesta lògica ha modelat els monocultius, ha artificialitzat els ecosistemes i **ha desviat** l'aigua per a usos productivistes, desatenent els cicles naturals. El sistema alimentari industrial, segons ha assenyalat, prioritza l'acumulació de capital per damunt del dret a alimentar-se i configura les relacions profundament desiguals entre territori, cultura, memòria i economia local. Des de la seua experiència en la revista Soberanía Alimentaria, ha explicat que aquest projecte ha buscat generar pensament crític sobre els vincles polítics de l'alimentació i obrir la mirada cap a altres cosmovisions capaces d'interpel·lar i transformar el sistema.

Thamar Sepúlveda ha explicat que, des de la seua experiència en la Fundació Biodiversitat Alimentària a Xile, la violència principal del model hegemònic ha recaigut en la pèrdua de llavors tradicionals i en l'erosió genètica. La substitució de varietats locals per híbrids comercials ha implicat no sols una pèrdua biològica, sinó també cultural, patrimonial, gustativa i territorial.

“No sols parlem de pèrdua biològica: parlem de pèrdua cultural, patrimonial, de sabers i de sabors.”

Ha subratllat que cada llavor ha portat una història: un nom amb significat, un ús específic, un vincle familiar o cerimonial. En trencar-se eixa cadena, el sistema hegemònic ha tallat sabers, tècniques agrícoles, identitats i memòries comunitàries. Ha recordat que han sigut majoritàriament les dones qui han resguardat aquestes llavors i aquests coneixements, i que la imposició de varietats comercials ha vulnerat també el seu rol històric com a cuidadores de la biodiversitat i dels processos alimentaris familiars.

“Les llavors tradicionals no sols alimenten: guarden tècniques, noms, cerimònies i memòria.”

A més, Tamar ha explicat que la Fundació treballa en conjunt amb comunitats llauradores i pobles originaris per a **revaloritzar, multiplicar i retornar llavors ancestrals a camps i taules**, articulant sabers tradicionals amb coneixement científic i generant materials de difusió per a recuperar la seua presència en els territoris.

Marta Rivera ha assenyalat en la seua reflexió que **el model agroalimentari hegemònic** exerceix múltiples formes de violència: directa, indirecta, estructural, cultural i legal. En la violència directa, ha destacat els assassinats de defensores i defensors dels territoris, que s’han produït en contextos d’expansió de monocultius promoguts per grans corporacions. Ha recordat que aquesta violència letal ha afectat especialment els qui protegeixen les seues terres enfront de l’agronegoci.

“Les morts per la defensa de terres enfront dels monocultius són una de les expressions més brutals d'aquesta violència.”

Ha explicat també que la destrucció d'ecosistemes, la desforestació, la contaminació de l'aigua i la pèrdua de paisatges culturals han constituït violències indirectes que s'exerceixen sobre els cossos a través del territori. Des de la perspectiva del feminisme comunitari, ha assenyalat que aquestes agressions han impactat directament en el “cos-territori”, concepte que ha ajudat a entendre aquesta continuïtat entre vida humana i territori habitat.

“La violència cap als territoris és violència cap als nostres cossos.”

Marta ha recordat el reconeixement de l'**ecocidi del Mar Menor**, on el sistema agrari industrial ha provocat una devastació ambiental que serveix com a exemple d'aquesta violència ecosistèmica. I ha afegit que el sistema també ha exercit violència sobre les persones consumidores mitjançant malalties associades a dietes ultraprocesades.

Finalment, ha assenyalat que les lleis han legitimat aquestes violències, especialment en l'àmbit de les llavors. Normatives com UPOV han protegit interessos corporatius i han criminalitzat agricultors que conserven varietats tradicionals, contribuint a una violència cultural que ha trencat els vincles intergeneracionals de coneixement.

“La criminalització dels qui conserven llavors tradicionals és una altra forma de violència sistèmica.”

Sobre violències nord-sud i desigualtats en clau territorial

Després de la primera ronda d'intervencions, Raigón proposa aprofundir en un aspecte central de la conversa: **com les violències del sistema agroalimentari s'intensifiquen en els territoris del sud global i, especialment, en els pobles indígenes i rurals.**

Amb aquesta perspectiva, ha plantejat la pregunta de *com es materialitzen aquestes desigualtats –ecològiques, culturals, econòmiques i simbòliques– en el dia a dia de les comunitats i com dialoguen amb situacions que també s'han viscut en el nord global.*

Thamar Sepúlveda ha oferit una mirada profundament arrelada en el seu treball territorial amb comunitats maputxes i diaguites al llarg de Xile. Des d'eixa experiència, ha plantejat que la violència de l'eix nord-sud s'ha manifestat de manera especialment crua entorn de l'alimentació i la gestió dels béns comuns. Per a ella, més que una pèrdua de sobirania alimentària, el que s'ha intensificat és la pèrdua d'autonomia alimentària, perquè els pobles no estan podent decidir què sembren, què mengen o com produeixen.

Ha recordat que el terme "sobirania alimentària", arrelat per La Vía Campesina en 1996, és per a moltes comunitats un horitzó difícil d'aconseguir sota un sistema que subordina les decisions alimentàries a interessos estatals, comercials i globals. Ho ha expressat amb claredat:

"La sobirania alimentària és molt utòpica, perquè tècnicament és l'Estat el que acaba decidint què mengem, com ho mengem i com ho produïm."

Des d'aquesta perspectiva, ha defensat que l'**autonomia alimentària** és el concepte més adequat: la capacitat real de cada territori i cada família per a triar què sembrar, com produir i què posar en la taula. I és precisament eixa autonomia la que el model hegemònic ha erosionat de manera sistemàtica.

"El que estem perdent és l'autonomia alimentària."

Entre els impactes més greus que ha identificat, es troben:

- **La pèrdua d'autonomia alimentària**, generada per polítiques públiques, mercats globals i tractats internacionals que han limitat la capacitat de decisió dels pobles.
- **La dependència creada per les subvencions**, que ha endeutat agricultors i agricultores que no poden pagar les llavors comercials.
- **L'homogeneïtzació genètica**, producte de la imposició d'híbrids comercials i d'un model que margina les varietats tradicionals. Ha advertit que mentre l'Organització de les Nacions Unides per a l'Alimentació i l'Agricultura (FAO) va anunciar en 1996 que el món ha perdut el 75% de la seua biodiversitat agrícola, a Xile "el 80% de les llavors tradicionals del poble maputxe està en risc de desaparèixer".

Ha descrit també una **violència ecològica profunda**, centrada en la pèrdua d'aigua. Els monocultius d'exportació —especialment l'alvocat— han consumit quantitats extremes de recursos hídrics, deixant comunitats senceres sense accés a l'aigua, fins i tot en zones que històricament s'han considerat humides i fèrtils. Ho ha il·lustrat amb el cas emblemàtic de Petorca:

“Han dinamitat els tossals per a conrear alvocat [...] han arribat a assecar el poble, i la gent se n'ha hagut d'anar perquè no té aigua ni per a beure ni per a viure.”

Aquesta precarització hídrica ha obligat moltes comunitats a dependre de camions cisterna, un símbol extrem de vulneració de drets bàsics. Com ha dit ella mateixa:

“Hi ha comunitats que hui reben aigua en camió cisterna, fins i tot en zones que sempre hem pensat com a riques en aigua.”

Finalment, Tamar ha subratllat la **violència cultural i simbòlica**: la invalidació del coneixement llaurador i indígena, la deslegitimació de les seues formes de produir, de les seues pràctiques ancestrals i de les seues pròpies epistemologies. Eixa violència —ha assenyalat— no sols esborra sabers, sinó també una forma de relacionar-se amb la vida i amb la terra.

Per la seua banda, **Marta G. Rivera** ha enllaçat les violències de l'eix nord-sud amb processos molt similars que s'han manifestat dins del propi nord global.

“Les violències també estan ací: accés a la terra, desertificació i polítiques que et fan caure”

Ha explicat que a Espanya s'han reproduït dinàmiques extractivistes comparables a les descrites per Tamar, especialment entorn dels cultius d'exportació. En zones semidesèrtiques del sud peninsular, ha assenyalat, s'han plantat alvocats i mangos que han esgotat els aqüífers per a proveir mercats internacionals, sense alimentar les comunitats locals ni tindre en compte la vulnerabilitat climàtica del Mediterrani, hui considerat un “hot spot” del canvi climàtic. Com ha dit literalment:

“S'estan conreant i esgotant les aigües subterrànies per a produir un cultiu per a l'exportació que realment ni alimenta la gent del territori.”

Marta ha insistit que les violències del sistema agroalimentari no sols s'han donat “allí fora”, sinó també ací, en els nostres propis territoris. Una de les més evidents ha sigut la **falta d'accés a la terra**, que afecta especialment joves que desitgen incorporar-se a l'agricultura però troben les portes tancades per la pressió especulativa i l'ocupació del sòl fèrtil per macroprojectes solars i eòlics. Ho ha expressat amb claredat:

“Per a mi, que hi haja gent que es vol dedicar a la producció agrària i no puga accedir a la terra és una forma de violència.”

Ha afegit que aquesta competència pel sòl ha contribuït al buidatge rural, ja que els macroprojectes —encara que presentats com a “transicions verdes”— expulsen els qui necessiten terra per a viure i produir aliments.

Una altra dimensió que Marta ha emfatitzat és la **violència subjectiva** que generen les polítiques agràries. Ha explicat que les ajudes de nova incorporació, la PAC i altres polítiques públiques han espentat les productores cap a models industrialitzats, deslegitimant projectes agroecològics i erosionant la confiança dels qui els impulsen. Ho ha resumit amb una frase molt contundent:

“Les pròpies lleis t'estan fent caure com a productora, dient-te que no vals.”

Aquest impacte emocional —ha assenyalat— s'agreuja quan les productores treballen aïllades o sense xarxes de suport comunitari, que són clau per a sostindre qualsevol alternativa agroecològica.

Finalment, Marta ha defensat la sobirania alimentària com una utopia necessària: una proposta política transformadora que impulse la recuperació dels béns comuns, les llavors tradicionals i els sistemes comunitaris de cura i producció.

“La sobirania alimentària és una proposta política anticapitalista que necessitem imaginar.”

Eixa utopia —ha conclòs— és precisament la que obri camins per a imaginar un altre sistema agroalimentari possible.

Patricia Dopazo ha assenyalat que la violència del sistema agroalimentari també s'ha manifestat dins dels propis projectes agroecològics. Encara que aquests busquen transformar el sistema, operen dins del marc capitalista que intenten desafiar i, per tant, han assumit enormes tensions estructurals. Ha destacat que moltes iniciatives han viscut el que ha anomenat el “conflicte capital-vida”, traduït en **autoexplotació, estrés, desgast col·lectiu i problemes de salut mental**, així com en la dificultat de sostindre projectes amb **subvencions mínimes, burocràcia excessiva i falta de suport institucional**.

“Els projectes agroecològics també estan dins del sistema i carreguen tensions enormes. A vegades passem més temps omplint formularis que fent el projecte.”

Patricia ha advertit a més sobre la perversitat del mercat i el denominat “greenwashing ecològic”, on productes etiquetats com a ecològics poden reproduir explotació laboral.

“Hi ha empreses que posen el segell ecològic i exploten les treballadores.”

Enfront d'aquestes contradiccions, ha emfatitzat la necessitat de **confrontar activament el sistema** i no limitar-se a sobreviure en xicotetes parcel·les d'acció. Ha subratllat la importància de la col·lectivitat i l'ambició política, afirmant:

“Hem d'anar més avant [...] no conformar-nos amb una parcel·la xicoteta, sinó avançar.”

D'aquesta forma, Patricia ha aportat una perspectiva complementària a la de Tamar i Marta: mentre aquestes han explicat violències estructurals, ecològiques i subjectives, Patricia ha recordat que fins i tot els projectes alternatius enfronten violència i tensions internes, la qual cosa obliga a **pensar la transformació des de la confrontació i l'acció col·lectiva**.

Gènere i agroecologia: visibilització i feminisme

Mª Dolores Raigón ha plantejat per a aquest bloc qüestions relacionades amb la importància de la **mirada de gènere en l'agroecologia**, recordant que, encara que el treball de les dones ha sigut central en la construcció de pràctiques agrocològiques, persisteix una violència estructural i simbòlica que invisibilitza el seu rol. La qüestió central va ser: *¿quines són les causes que impedeixen avançar cap a una agroecologia realment feminista i com es manifesta aquesta desigualtat de gènere en el context global i local?*

Marta ha recordat que l'agroecologia forma part d'estratègies de confrontació global, en les quals les dones han jugat un paper fonamental. Ha assenyalat que col·lectius com la Marxa Mundial de les Dones han contribuït a construir una agroecologia feminista, posant en valor els coneixements de les dones, la conservació de llavors i la defensa de la vida.

Ha subratllat que, a pesar d'això, els mèrits solen ser reconeguts als homes:

“L'agroecologia l'estan construint les dones, però els qui continuen anant-se'n a l'espai són homes.”

Marta ha explicat que per a aconseguir una agroecologia feminista és imprescindible visibilitzar i reconèixer el treball de les dones; integrar la perspectiva d'**economia feminista**, que reconeix labors reproductives i de conservació de la biodiversitat com a treball valuós; i connectar aquest enfocament amb un horitzó **anticapitalista i transformador**, evitant que l'agroecologia recaiga sobre les dones o grups vulnerables en forma de treball extra.

Ha conclòs amb èmfasi en la necessitat que l'agroecologia siga explícitament feminista:

“Sense feminisme no hi ha agroecologia.”

Patricia coincideix amb el que ha plantejat Marta, recordant que el patriarcat està present fins i tot en els qui lluiten per l'agroecologia. Ha insistit en la importància de la deconstrucció personal i a aprendre dels sabers llauradors globals:

“L'agroecologia serà feminista i també crec que, com deia Marta, decolonial, aprenent d'altres cultures.”

Ha destacat que aquest procés implica diàleg entre investigació i comunitats:

“És un diàleg de sabers real, que és el que realment construeix i ha construït fins ara l'agroecologia.”

Per la seua banda, Tamar ha aportat la mirada llatinoamericana, assenyalant que la dona ha practicat agroecologia **durant segles**, com a part de la seua vida quotidiana i de la conservació de la biodiversitat. Ha subratllat que moltes dones són invisibilitzades o el seu coneixement és considerat “poc tècnic”.

“La dona que és reconeguda en alguns llocs com a protectora de llavors és també molt invisibilitzada.”

Ha exemplificat la dimensió col·lectiva i generosa d'aquest treball amb la història de Curarruegüe, un xicotet poble cordillerer de Xile: una dona anciana va perdre totes les seues llavors en un incendi, però la comunitat li va retornar cadascuna d'elles, preservant el coneixement i la vida.

“La dona és protectora també perquè és molt generosa, és molt de compartir.”

Tamar ha emfatitzat el valor cultural i vital de la llavor, més enllà de la seua funció productiva. Històries com la conservació de la quinoa durant la colonització espanyola evidencien com les dones han sigut essencials per a la **perpetuació d'espècies i sabers agrícoles**, fins i tot enfront de l'opressió històrica.

“La llavor és vida i, tècnicament parlant, és un embrió.”

Polítiques públiques i autonomia en l'agroecologia

Mª Dolores Raigón recorda que **l'agroecologia és un procés més que una ferramenta**, en el qual cada actor i cada acció compten. Per això, la qüestió per a aquest bloc se centra en *com les polítiques públiques, les subvencions i la regulació del mercat influeixen en l'autonomia de productors i comunitats, i com aquestes polítiques podrien transformar-se per a enfortir l'agroecologia.*

En aquest sentit, Patricia ha subratllat que **les polítiques públiques actuals estan alineades amb el sistema capitalista**, limitant la capacitat de garantir el dret a l'alimentació.

“L'alimentació no està en les nostres mans ara mateix, està dins de les mans del mercat, i nosaltres simplement anem a comprar.”

Ha destacat iniciatives internacionals que busquen revertir aquesta tendència, com el projecte francès de **Seguretat Social d'Alimentació**, iniciat en 2017, que planteja assegurar un ingrés destinat exclusivament a circuits d'agroecologia local, **enfortint el teixit de productors i comunitats**. Segons

Patricia, aquestes propostes busquen empoderar la societat i garantir autonomia alimentària, transformant l'alimentació en un dret més que en una mercaderia.

“És ambiciós, però ens fan falta propostes com la de la “Seguretat Social de l'Alimentació” per a seguir.”

Des de Xile, Tamar ha emfatitzat la necessitat de **lleis que reconeguen les llavors tradicionals com a patrimoni agrobiocultural**, protegint-les enfront del reemplaçament d'híbrids comercials. Ha assenyalat que la subvenció actual afavoreix paquets tecnològics comercials, mentre que un enfocament cap a llavors tradicionals reduiria l'endeutament de productors i protegiria la biodiversitat.

“Si virem a llavor tradicional, també aconseguim solucionar parcialment el tema de l'endeutament dels nostres agricultors.”

Thamar ha alertat sobre la **desarticulació institucional**, on polítiques d'aigua, territori i agricultura funcionen separades, sense un enfocament integral ni de gènere. Ha ressaltat que **la dona, sovint considerada només beneficiària, hauria de ser reconeguda com a subjecte tècnic i polític** capaç de conservar i protegir llavors.

“Falta veure la dona com un subjecte polític, no sols com a beneficiària.”

Marta ha ampliat la mirada assenyalant que la política pública ha de centrar-se a **garantir el dret humà a l'alimentació**, no a tractar els aliments com a mercaderies. Ha ressaltat que els xicotets productors són actors fonamentals per a assegurar l'alimentació sostenible.

“Sense accés a la terra, no es pot garantir el dret humà a l'alimentació.”

Ha identificat mesures concretes per a reforçar l'agroecologia:

- Garantir **mercats locals** i espais de venda directa, com els mercats de pagès.
- Proporcionar accés a terres municipals i acompanyament en la transició agroecològica, seguint exemples com **RedTerra**.
- Reformar la **PAC** per a afavorir pagaments simplificats i acompanyar processos de transició, evitant concentració de terra en poques mans.

Marta ha insistit en la discriminació de gènere dins de la política agrària, on les dones tenen menys accés a subsidis, hereten menys terres i enfronten barreres en formació agrària.

“La formació agrària formal moltes vegades discrimina les dones joves, impeding-los rebre ajudes de nova incorporació. Són les pròpies polítiques les que et diuen que el que proposes no és vàlid i això et fa caure.”

Finalment, com Patricia, ha ressaltat la necessitat d'experimentar **eines com la Seguretat Social d'Alimentació**, perquè l'agroecologia deixi de ser un nínxol i pugui garantir alimentació sostenible i assequible per a tota la població:

“Hi ha propostes i la gent està treballant per transformar les coses, pensant en allò positiu.”

Eines i aliances per a la transformació agroecològica

Per a aquest bloc, Mª Dolores Raigón va introduir la qüestió destacant la importància de **posar en valor el procés i a les persones involucrades** en l'agroecologia, i com aquest procés s'enfronta a tensions polítiques, de mercat i normatives. Va plantejar la pregunta *sobre quines eines i estratègies permeten generar canvis efectius, reconeixent la rellevància de les aliances i el treball col·lectiu.*

Thamar ha subratllat que **les aliances i xarxes d'intercanvi de llavors** són eines clau per a la conservació de la biodiversitat i la participació comunitària, incloent-hi la implicació de xiquets i xiquetes:

“Els intercanvis de llavors són fonamentals, i cal fomentar la participació dels xiquets i de la societat en general.”

Va destacar l'exemple de Xile en 2023, quan una normativa governamental va amenaçar de restringir els intercanvis de llavors, limitant la participació i exclouent varietats de pol·linització oberta. Gràcies a la **mobilització social i aliances amb organitzacions d'agricultors**, van aconseguir frenar aquesta norma.

“Gràcies a tot un moviment social i aliances amb altres organismes, es va aconseguir frenar aquesta norma que hauria sigut molt nefasta.”

Thamar també ha ressaltat la importància de **bancs de llavors comunitaris vius**, tant in situ com ex situ, com a mecanismes d'autogestió i preservació del patrimoni.

“Bancs de llavors comunitaris on es pugui multiplicar, conservar, compartir i difondre la llavor, generant autonomia en els territoris.”

Marta ha defensat que l'**acció col·lectiva** és la ferramenta central per a la transformació social i la construcció de sobirania alimentària:

“L'acció col·lectiva ens permet realment que hi haja transformació social, construir eixes camí utòpic cap a la sobirania alimentària.”

Ha subratllat el paper dels **espais comunitaris** com a suport de viabilitat econòmica, emocional i d'organització, essencials enfront de les tensions de treballar en un sistema capitalista.

“Els col·lectius i experiències on hi ha xarxes i espais comunitaris més forts són els que són més viables, no sols econòmicament, sinó també per a tindre satisfacció amb el treball i no sentir angoixa constant.”

Marta també ha reflexionat sobre la necessitat de **reconstruir la relació amb el temps i el treball**, adaptant-la als cicles naturals en lloc de a l'esquema capitalista.

“Avançar cap a un canvi de transformació social part també amb trencar la relació amb el temps lineal que tenim ara i amb la definició del treball capitalista. L'agroecologia ens ajuda a tornar a tindre una relació temporal diferent, alineada amb els cicles de la vida i les estacions.”

Patricia ha aportat una visió més conceptual i estratègica, destacant l'agroecologia com a pràctica **centrada en la reproducció de modes de vida** més que en la mera producció, inspirada en les comunitats llauradores i indígenes.

“Sense perseguir objectes apropiables, sense estandarditzar models i sense generar dinàmiques de despossessió, l'agroecologia ens ressitua en la trama vital, despullant-nos del jo individualista.”

Ha ressaltat la importància de les **aliances entre moviments socials** com a ferramenta per a avançar en el dret a l'alimentació i altres lluites ciutadanes.

“Les aliances entre el moviment pel dret a l'alimentació agroecològica i altres moviments ciutadans, com el de l'habitatge, serien fonamentals.”

Patricia ha subratllat que aquestes experiències comunitàries inspiren pràctiques de **sobirania múltiple**, no sols alimentària, sinó també tecnològica, promovent aprenentatges accessibles i compartits.

“Eixes sobirania i patrons reproductius són els que han de guiar-nos.”

Rol de la dona i diversitat de gènere en la transformació agroecològica

Per a finalitzar, Raigón va destacar que les dones poden ser **actrius clau en la transformació agroecològica**, generant canvis des de les seues pràctiques i lideratges. Per això, la pregunta va abordar també **la importància de visibilitzar aquests rols i la influència de la diversitat de gènere en l'agroecologia**.

Patricia ha emfatitzat que més que centrar-se en la dona com a subjecte aïllat, el rellevant són **característiques associades a la població femenina** que enforteixen els processos col·lectius: cura, diàleg, lideratge compartit i relleu generacional:

“Són característiques del diàleg, de compartir lideratges, de saber apartar-se, de compaginar militància, treball i vida.”

Ha destacat la importància de **cuidar el procés** en lloc d'obsessionar-se amb el resultat final:

“Donar-li molta importància al procés i no tant a on arribar, sinó a la cura del procés.”

Thamar ha assenyalat que **el rol de la dona com a prenedora de decisions** genera sistemes més justos, diversos i sostenibles, i va posar exemples concrets de Xile, on els homes gestionen monocultius comercials i les dones conreen horts familiars per a autoconsum.

“Quan la dona torna a tindre espai en la presa de decisions, és un sistema més just, més divers, més sostenible.”

Ha subratllat que la dona actua com a **vinde intergeneracional i cuidadora del patrimoni alimentari i cultural**:

“La dona és el vinde entre la infància i els ancians, entre passat i futur; el rol de les cures està tan personalitzat en la dona.”

Per la seua part, Marta ha explicat que el treball històric de les dones ha sigut **relegat a allò domèstic i reproductiu**, subordinat a lògiques capitalistes i patriarcals, i que **visibilitzar-lo i valorar-lo és clau per a la transformació social**.

“Fa falta una transformació social que no solament visibilitze, sinó que pose en valor eixos treballs com a prioritaris i imprescindibles.”

Ha destacat que la transformació **no és sols qüestió de dones, sinó d'actors socials històricament exclosos**, incloent-hi homes i col·lectius LGTBIQ+:

“No és el fet de ser biològicament dona, sinó el rol que se li ha atorgat en una societat capitalista i patriarcal. Altres grups socials discriminats també tenen potencial per a construir nous models.”

Marta ha assenyalat per a concloure que reconéixer la diversitat de gènere dins de l'agroecologia és un pas fonamental:

“Quan parlem de diversitat, s'inclou la diversitat de gènere i és important posar-la sobre la taula en aquesta transformació social.”

Entrevistes i debat obert: **Dones que cuiden la terra: relats vius d'agroecologia i defensa dels comuns**

Participen:

- Islam Hamdan Nassar (Doctora en Ciències de l'Alimentació)
- Laura Megias Garriga (Coordinadora de la Red de Espacios Test Agrarios)
- Francesca Pérez i Badal (La Biofranquesa)
- Aissatou Ndiaye Kaba (Presidenta de l'Associació de Dones Africanes de Paterna i la Comunitat Valenciana)
- Yessenia Sales Morales (AFOPADI, Guatemala)

Modera: Rosa Conca Pérez i Alba Remolar Franch

Per a cada intervenció, es van fer 3 preguntes:

- Descripció del seu projecte.
- Dificultats per a l'accés a la terra.
- Arrelament cultural i recuperació de sabers tradicionals de l'agricultura.

IDEES CLAU

- L'agricultura a Palestina es viu com a acte de resistència i **sumud**, on la cura de la terra i les oliveres es considera tan essencial com cuidar de la família, enfortint la resiliència comunitària i la identitat cultural enfront de l'ocupació i les dificultats.

- **Red de Espacios Test Agrarios:** Els espais test agraris s'han consolidat com una ferramenta clau per a facilitar l'entrada de noves generacions al sector, enfortint l'aprenentatge, la cooperació territorial i el reconeixement institucional del relleu agrari.
- **El projecte de La Biofranquesa** exemplifica com un enfocament agroecològic pot articular la producció local, l'arrelament cultural i la sostenibilitat, combinant ciència, tradició i relacions de confiança amb el territori i els seus propietaris. Cesca il·lustra l'agricultura com un projecte de vida on la salut, la comunitat i la cura de l'entorn s'entrellacen.
- **L' Associació de Dones Africanas de Paterna i la Comunitat Valenciana** ha creat un **hort ecològic comunitari** que permet a les dones africanes mantindre la seua alimentació i cultura tradicional, enfortir la integració sociocultural i transmetre sabers ancestrals a les noves generacions, **sense dependre de lloguers costosos**, gràcies a la col·laboració de propietaris sensibles al projecte.

- **AFOPADI** ha acompanyat comunitats maies per a **recuperar i aplicar sabers ancestrals en agricultura sostenible i orgànica**, fomentant la participació de les dones, la preservació del medi ambient i la resiliència comunitària enfront de l'escassetat d'aigua i la fragmentació de la terra.

Cooperatives de dones a Palestina

Per a començar la sessió, s'ha projectat el vídeo **Cooperatives de dones a Palestina**, que mostra com aquestes cooperatives enforteixen el treball col·lectiu, faciliten l'accés a ferramentes i reconeixen el rol central que les dones exerceixen a Palestina com a sosteniment familiar, força laboral i motor de canvi.

Sinopsi: Cooperatives com Al Khader, Halhoul, Deir Al Assal, Al Walaje i Al Naqura tenen una cosa en comú: són cooperatives palestines gestionades per dones que s'han convertit en espais fonamentals per a la seua autonomia econòmica i social. En el vídeo dues dones ens expliquen com duen a terme el seu treball en la cooperativa, com és el moviment cooperativista a Palestina i el paper clau que exerceixen les dones en el seu desenvolupament.

El documental evidencia com, malgrat les dificultats, la participació de les dones en el moviment cooperativista s'ha ampliat i el seu paper en la vida econòmica i comunitària està guanyant visibilitat i valoració.

Aquest documental es va realitzar gràcies a l'organització palestina PARC (Agricultura Development Association) i l'Assemblea de Cooperació per la Pau - País Valencià.

Direcció: Alba Pascual Benlloch (La Cosecha)
<https://asociacionlacosecha.org/>

El paper històric de la dona llauradora palestina com a sosteniment de la vida, la identitat i la resistència

- **Islam Hamdan Nassar** (Doctora en Ciències de l'Alimentació)

Islam Hamdan Nassar ha explicat que la dona palestina manté una relació històrica, profunda i simbòlica amb la terra, perquè d'ella ha depès la supervivència de les seues famílies i de la identitat col·lectiva. Ha destacat que les llauradores han sostingut el treball agrícola, la protecció de les llavors i la continuïtat cultural fins i tot enmig de guerres, colonització, exilis i pèrdua sistemàtica de terres.

“La dona palestina, des de sempre, ha sigut llauradora i té una relació molt arrelada amb la terra. Sempre ha sigut la dona la que s'ha encarregat que el treball tirara avant [...] protegint aquestes llavors, aquesta cultura, aquesta herència.”

Ha assenyalat que, davant l'ocupació i la reducció dràstica de recursos, moltes dones s'han organitzat en cooperatives per a generar ingressos dignes, transformar productes locals i formar-se en màrqueting, idiomes i comerç internacional, amb l'objectiu de preservar l'herència llauradora. **Les cooperatives de dones s'han convertit en espais d'empoderament, formació i supervivència econòmica.**

no ha mort l'herència de la llauradora.”

“A base d'aquestes cooperatives,

La terra i els productes nacionals són símbols identitaris, especialment l'olivera, la taronja de Jaffa i les llavors tradicionals custodiades per les dones. També ha subratllat que la figura de la llauradora s'ha convertit en un símbol cultural representat en la poesia, l'art i el folklore palestins, associada a força, resistència i bellesa.

“La llauradora ha sigut un símbol ideològic, un símbol d'identitat palestina. La llauradora és igual de forta que l'olivera.”

Finalment, ha descrit com, en l'actualitat més dura —especialment a Gaza—, la població intenta continuar conreant de manera extremadament precària, fins i tot sobre arena de platja, recorrent a llavors guardades, restes d'aliments o plantes tradicionals, mostrant una resiliència arrelada en la cultura llauradora.

“A Gaza, fins i tot sobre l'arena, estan intentant conrear el poc que tenen.”

Islam ha subratllat que la dona palestina —i la societat palestina en general— *ha viscut sempre des d'allò comunitari*, on l'agricultura ha ocupat un lloc central tant material com simbòlic. Ha explicat que conrear no és sols produir aliment, sinó exercir **sumud**, és a dir, un acte quotidià de resistència i arrelament enfront de l'adversitat.

Segons les seues paraules, **“qualsevol acte de supervivència l'hem considerat un acte de resistència”**, i per això les oliveres i la terra s'han cuidat **“com si foren els propis fills”**. Aquesta relació profunda entre comunitat, terra i sosteniment de la vida ha continuat marcant la identitat palestina fins i tot en els contextos més difícils.

“La RETA impulsa el relleu agrari mitjançant espais test que connecten tradició i nous projectes”

- **Laura Megias Garriga** (Coordinadora de la Red de Espacios Test Agrarios)

En la seua intervenció, la representant de la **Red de Espacios Test Agrarios (RETA)** ha explicat que l'entitat funciona com una xarxa de segon grau que articula i dona suport a organitzacions locals dedicades al relleu generacional i a la incorporació de joves al sector agrari. Ha assenyalat que els espais test agraris han oferit una via d'entrada progressiva i segura per a noves agricultores i agricultors que no provenen de família llauradora o que necessiten experimentar un canvi profund en els seus models de producció.

“Els espais test agraris han permés que els qui no venen de família llauradora troben un lloc protegit per a provar, aprendre i confirmar si el seu projecte agrari és viable.”

Aquests espais han permés validar projectes, adquirir experiència i reduir riscos, actuant com a entorns protegits d'assaig. També ha subratllat el paper de la RETA en generar comunitat, compartir coneixements i enfortir la incidència política perquè aquestes iniciatives siguin reconegudes per les polítiques públiques agràries. Sobre l'**accés a la terra**, Laura explica que continua sent un dels principals obstacles per a les persones que desitgen incorporar-se al sector agrari.

“L'accés a la terra ha sigut un temà i no està ben resolt en l'Estat espanyol.”

Els 14 espais test agraris de l'Estat han depés d'aliances amb administracions públiques o amb propietaris privats sensibles al relleu generacional, ja que cap és propietari de les finques on s'ubiquen.

“Cap espai test ha sigut propietari de les seues terres: sempre hem depés d'aliances amb administracions o amb propietaris privats sensibles al relleu generacional.”

També ha subratllat que el procés per a trobar terres adequades ha requerit temps, confiança i un treball continuat en cada territori, especialment a causa de les traves administratives i a la competència amb projectes agroindustrials o energètics que paguen més.

“Si vas a preu, no guanyes: els horts solars i les grans explotacions ofereixen quantitats que els projectes agroecològics no poden assumir.”

Així mateix, ha assenyalat que algunes iniciatives han començat a explorar models comunitaris de gestió i de compra col·lectiva de terres per a garantir la viabilitat dels projectes en el temps.

Sobre l'**arrelament cultural**, Laura ha explicat que cada Espai Test Agrari està profundament integrat en el seu territori i treballa en coherència amb les pràctiques agrícoles i ramaderes tradicionals. La **figura del mentor o mentora** ha sigut clau per a transmetre el coneixement tècnic i ancestral a les noves persones agricultores. Això ha permés que cada Espai Test mantinga l'essència productiva i cultural del lloc, reforçant la continuïtat dels sabers i adaptant-los als nous projectes. Cada espai, per tant, ha desenvolupat una identitat única, vinculada al territori i a la seua memòria agrària.

“Cada espai test ha sigut únic i singular: la transmissió del coneixement s'ha fet sempre des de la identitat del territori.”

“La Biofranquesa: 20 anys conreant agricultura ecològica entre tradició, ciència i comunitat”

- **Francesca Pérez Badal** (La Biofranquesa)

Cesca explica que juntament amb el seu company gestionen una xicoteta explotació familiar ecològica a la comarca de l'Alt Palància, des de fa 20 anys. El seu objectiu principal és **oferir aliments bàsics produïts localment a preus assequibles**, acostant la producció agroecològica a la gent de la zona.

“El que intentem és comercialitzar aliments bàsics, que siga senzill per a la gent normal tindre aliments produïts en el territori i a un preu assequible.”

Respecte a l'accés a la terra explica que ha sigut un desafiament. Es van traslladar des de la Plana per limitacions de qualitat d'aigua per a producció ecològica i van trobar un territori abandonat a l'Alt Palància, amb sistemes de reg antics i abundància de recursos hídrics.

“Ens trobem un sòl agrícola en desús i un paisatge excepcional.”

La majoria de la terra que conreen s'obté mitjançant cessió sense pagament econòmic, a canvi de part de la producció o a posterior compra. També ha destacat la importància d'establir relacions de confiança amb els propietaris. Actualment conreen unes dues hectàrees repartides entre Caudiel i Sogorb, i algunes parcel·les han passat a propietat. L'experiència mostra que, a més de recursos naturals, l'accés a la terra depèn de relacions de confiança, paciència i comprensió mútua amb els propietaris.

“La major part són cessions amb contracte... els anem cedint verdura quan ells ho necessiten, perquè entenen que com tenien la terra abandonada, l'hem recuperada.”

Respecte a l'arrelament cultural, Cesca subratlla que la seua pràctica combina **coneixement científic i experiències acumulades** de generacions anteriors. L'agricultura és vista com un treball dur però saludable, que connecta amb la tradició familiar i la cultura local. A més, destaca la importància de transmetre i mantindre la cultura agrícola, adaptant-la als canvis climàtics i socials.

“Jo crec que cal tindre una mà en la ciència o en l'observació i una altra mà en la pràctica, en la nostra pràctica diària. És la millor manera de portar tot el que hem après de la gent que feia agricultura, pares, família, gent gran...”

El seu projecte no sols conrea productes locals, sinó que transmet valors i coneixements que integren tradició i innovació, fomentant la sostenibilitat i la vida saludable.

“L'agricultura és molt dura de treballar, però és sana.”

“Horts africans a Paterna: dones conreant identitat, salut i comunitat des de 2009”

- **Aissatou Ndiaye Kaba** (Presidenta de l'Associació de Dones Africanes de Paterna i la Comunitat Valenciana)

Aissatou ha presentat l'Associació Dones Africanes de Paterna i la Comunitat Valenciana, fundada en 2009, com una entitat sense ànim de lucre que gestiona un hort ecològic per a mantindre l'alimentació i la identitat cultural de les dones africanes residents a Espanya. Destaca la integració sociocultural i la transmissió de sabers tradicionals:

“El nostre hort és ecològic. Ja no usem cap tipus de producte químic. I l'hort també ens ajuda a conservar la nostra identitat.”

El projecte també inclou activitats interculturals i educatives, fomentant la cuina tradicional africana i la salut a través de plantes medicinals i aliments locals:

“El citroner cura moltes coses... la fulla d'amuñato, quan cuines, lleva l'anèmia. Totes les coses que estem plantant són naturals, són ecològiques, són amb medicina.”

Quant a l'**accés a la terra**, l'associació ha aconseguit conrear 16 fanecades (aprox. 8 hectàrees) gràcies a la cessió de terrenys per part de propietaris locals, pagant únicament l'aigua en alguns casos. Aissatou destaca que la relació de confiança amb els propietaris i la visibilitat del projecte han sigut clau.

“A partir de 2009, la gent, amos de camps, han vist com estem treballant... i ens han deixat els camps, només paguem l'aigua.”

S'emfatitza que aquest procés ha requerit perseverança i constància, així com la col·laboració de moltes dones que aporten temps i esforç familiar en els horts.

Quant a l'**arrelament cultural**, el projecte promou la preservació de la cultura africana a través de l'agricultura i l'alimentació. Cada dona aporta llavors i coneixements del seu país d'origen, fomentant la diversitat de cultius i la transmissió de sabers tradicionals:

“Cadascú porta llavors del seu país perquè l'Àfrica és molt gran... plantem moltes plantes diferents de diferents països.”

Aissatou subratlla la importància que les noves generacions coneguen la cultura alimentària africana i s'integren socialment, al mateix temps que es manté el coneixement ancestral de les plantes medicinals i l'agricultura ecològica.

AFOPADI enforteix l'agricultura sostenible i els sabers ancestrals en comunitats maies de Guatemala

- **Yessenia Sales Morales** (AFOPADI, Guatemala)

Yessenia forma part de l'equip d'AFOPADI, una associació de formació per al desenvolupament integral que acompanya comunitats maies a Guatemala. El seu treball se centra en la formació en agricultura sostenible i orgànica, especialment amb dones líders, així com en activitats culturals i d'incidència social. Han desenvolupat iniciatives creatives com murals de pintura de terra per a alçar la veu de la comunitat i denunciar l'explotació dels seus recursos.

“També estem treballant amb pintura de terra... com una forma estratègica per a alçar la veu i manifestar les inconformitats amb les empreses que exploten els nostres béns.”

Respecte a l'**accés a la terra**, Yessenia ha assenyalat que les famílies en el seu territori treballen parcel·les xicotetes anomenades “cuerdas”, generalment adjacents a les seues vivendes, on conreen principalment per a consum familiar i, en cas d'excedents, per a venda. La terra és familiar, però el registre i la decisió sobre l'herència solen estar en mans dels homes. A més, han implementat tècniques de conservació de sòls, com a barreres vives i mortes, i sistemes per a captar aigua de pluja a causa de l'escassetat hídrica.

“Amb el poc que tens, sembres el que pots i sembres per al teu consum, i després el que sobra es ven. “Les terres són familiars, però el registre i la decisió sobre qui l’hereta generalment la pren l’home.”

Sobre la importància dels coneixements ancestrals i la relació de la comunitat amb la naturalesa ha destacat que la terra i l’aigua són considerats elements vius i sagrats, i l’agricultura es treballa en harmonia amb aquests elements. AFOPADI ha impulsat la recuperació de pràctiques tradicionals, l’ús d’abonaments orgànics i l’intercanvi de llavors entre comunitats, reforçant la connexió cultural i la sostenibilitat.

“A la terra, li diem ch’chuach, que significa mare terra, i ch’chuá és mare aigua. Sempre hi ha la connexió de la dona amb els elements naturals... per a nosaltres l’aigua és subjecte de drets.”

PERFORMANCE

“Dones interrelacionades: cos i territori”

A càrrec de La Col·lectiva de Dones Refugiades, Exiliades i Migrades amb el suport de Pau amb Dignitat i GVA.

<https://colectivaexiliorefugio.org/>

La **Col·lectiva de Dones Refugiades, Exiliades i Migrades**, està constituïda per dones procedents de diversos territoris i identitats, organitzacions de base, urbanes i rurals, de drets humans, llauradores, de treball comunitari, estudiantils, desplaçades, defensores de drets humans i de les dones indígenes i afrodescendents.

Aquesta iniciativa sorgeix a partir del 2004 i tenen presència com a Col·lectiva en diferents Delegacions Internacionals: Canadà, Costa Rica, Panamà, França, Suïssa, Espanya i amb companyes retornades a Colòmbia.

“Reconstruïm el nostre teixit social des de la diàspora colombiana. El Refugi, L'Exili i la Migració han sigut invisibilitzats al país. És necessari donar veu a la multiplicitat d'impactes i efectes diferenciats que ha tingut el conflicte colombià”.

La Col·lectiva combina teatre, pedagogia i arts plàstiques per a construir un llenguatge propi que transforme el dolor i l'exclusió en expressió artística i col·lectiva. Durant les jornades, **“Dones interrelacionades: cos i territori”**, i amb el suport de Pau amb

Dignitat i GVA, presentem una posada en escena que expressa i narra les vivències de dones en situació d'exili i refugi, especialment colombianes, connectades amb els seus països d'origen i les seues realitats. L'obra, escrita, dirigida, representada i recreada per les pròpies dones, sorgeix de la necessitat de visibilitzar les seues històries, dignificar experiències i donar veu a les vulneracions patides per la violència de la guerra.

Aquest projecte busca posicionar les veus de les dones exiliades tant en el seu país d'acollida com a Colòmbia, utilitzant el teatre com a ferramenta de narració, sanació i reivindicació.

5. Relatories

Relatories dels tallers Terra, Llabor i Aigua

El Telar Innovación Social SLL

- Romary Vaamonde
- Nury Conde
- Eyleen Buitrago

Descarrega l'Informe ampliat sobre les
Relatories dels tallers Terra, Llabor i Aigua

Introducció

En un context travessat per crisis climàtiques, alimentàries i socials, les III Jornades Internacionals d'Agroecologia i Dona es van concebre com un espai per a reconnectar amb la Terra, la memòria col·lectiva i les possibilitats de transformació dels territoris. En aquest marc es van realitzar els tallers participatius sobre comuns alimentaris, orientats a habilitar un diàleg de sabers i una reflexió situada sobre l'acció col·lectiva.

La proposta sorgeix de la confluència entre l'enfocament ecosistèmic de Novessendes, centrat en els comuns alimentaris, i la metodologia d'El Telar Innovación Social SLL, sustentada en l'educació popular feminista, l'ecofeminisme decolonial i la Investigació Acció Participativa. Des de la mirada expressada per Llaurant, l'agroecologia s'entén com una proposta política i cultural que reconstrueix vincles entre persones, territoris i cicles de la vida. Integrar els feminismes —i en especial les veus de dones rurals, indígenes i racialitzades— implica reconèixer desigualtats històriques, visibilitzar les

cures i recuperar sabers silenciats. En aquest sentit, els comuns es presenten com a alternativa al model capitalista extractivista, revalorant recursos com aigua, llavors, coneixements i xarxes comunitàries des de la gestió col·lectiva i la justícia ecosocial.

Des de la pedagogia inspirada per Freire, Fals Borda i Vandana Shiva, la formació es concep com una sembra viva: processos de reflexió crítica, cures i construcció col·lectiva. Els tallers van funcionar com un laboratori on art, paraula i memòria es van entreteixir cap a pràctiques emancipadores.

Aquesta relatoria recull les veus, tensions i propostes sorgides entorn dels distints “comuns” –Aigua, Terra, Llavors, Sabers i Comunitat– abordant barreres, recursos, pràctiques ja existents i possibles aliances. Encara que la metodologia inicial organitzava el treball entorn d'obstacles, recursos, ponts i accions, en tots els grups va aflorar un debat profund sobre nocions metodològiques, epistemològiques i cosmològiques que va acabar articulant el conjunt de les discussions.

I.- Relatoria Grup Aigua

“La memòria de l'aigua és el cor de la vida”

Facilitadora: Romary Vaamonde

Objectius:

- Relacionar agroecologia i l'accés a l'aigua i vida com un dret humà i sobirania alimentària i canvi climàtic.
- Identificar barreres i recursos comuns vinculats a l'accés a l'aigua.
- Dissenyar ponts d'acció conjunta per a garantir sobirania alimentària.

Organitzacions assistents al taller:

- Muntis Inclusiu (muntis.cat)
- Associació Pau amb Dignitat (www.pazcondignidad.org)
- Associació de Formació per al Desenvolupament Integral (www.afopadi.org)
- Societat Espanyola d'Agricultura Ecològica i Agroecologia (agroecologia.net)
- Comunitat de Regants de Betxí
- Institut d'Aqüicultura Torre de la Sal (iats.csic.es)
- Fundació Novessendes (novessendes.org)

El taller d'Aigua va explorar el vincle entre Agroecologia, dret humà a l'aigua i sobirania alimentària, situant aquest recurs com un territori polític travessat per disputes econòmiques, culturals i ecològiques. Des d'una mirada ecofeminista, el grup va contrastar dues concepcions fonamentals: la visió capitalista que redueix l'aigua a mercaderia privatitzable i la cosmovisió comunitària i ancestral que la reconeix com a ésser viu, bé comú i teixit de memòria. Aquesta tensió evidencia que cada decisió sobre l'aigua expressa una ideologia i configura relacions de poder.

Les participants van identificar **barreres estructurals** —legals, econòmiques, tecnològiques i culturals— que restringeixen la gestió comunitària de l'aigua, des de lleis que desposseeixen els pobles de la seua capacitat d'acció fins a l'hegemonia de models assistencialistes que invisibilitzen sabers locals. Les experiències de Guatemala i Betxí van il·lustrar tant aquestes limitacions com la força organitzativa de les comunitats quan activen la seua memòria i creativitat per a defensar els seus sistemes d'aigua.

Com a **recursos**, es van destacar les pràctiques de governança comunitària, la recuperació d'infraestructures històriques, la incorporació de tecnologies accessibles i l'ús de l'art per a divulgar i preservar coneixements. El diàleg va subratllar la urgència de crear ponts entre sabers —ancestrals, científics i comunitaris— i d'enfortir el paper d'universitats i xarxes en processos d'acompanyament transformador.

Les **propostes col·lectives** van apuntar a construir bancs d'experiències accessibles, promoure tecnologies verdes i comunitàries, donar suport a òrgans de gestió com a Comitès d'Aigua o comunitats de regants, i teixir aliances interterritorials que permeten multiplicar les pràctiques vives. Des d'aquesta perspectiva, cuidar l'aigua és cuidar la vida: una tasca política, comunitària i profundament lligada a la memòria i als drets dels pobles.

II.- Relatoria Grup Terra

“Agroecologia per a la pau i les cures comunitàries”

Facilitadora: Eileen Buitrago

Objectius:

- Reconèixer el valor de la terra com a bé comú.
- Identificar amenaces a la biodiversitat i pràctiques comunitàries de defensa dels Drets Humans.

Organitzacions i persones participants:

- Red de Espacios Test Agrarios (espaciostestagrarios.org)
- Càtedra Agroecologia Jose Luis Porcuna - UPV (www.upv.es/contenidos/CATAGRO/)
- Societat Espanyola d'Agricultura Ecològica i Agroecologia (agroecologia.net)
- Fundació Novessendes (novessendes.org)
- Persones particulars, xefs i persones de la comunitat

El Taller de Terra va abordar la comprensió de la terra com a bé comú, espai de vida i territori polític. Des d'una mirada ecofeminista, el grup va explorar les múltiples capes que conformen aquest comú: la terra com a sòl físic que sosté la producció agroecològica, i la terra com a territori simbòlic, històric i afectiu que encarna lluites llauradores, memòries ancestrals i processos de transformació social. Aquesta distinció

va permetre visibilitzar les tensions entre els qui defensen la terra com a vincle comunitari i els qui la redueixen a mercaderia deslligada dels qui la cuiden.

L'anàlisi va revelar **barreres** significatives: la desconfiança cap a iniciatives agroecològiques que desborden el model hegemònic; la falta d'apropiació comunitària quan projectes com Rajolar no són plenament compresos; la ruptura intergeneracional que limita la transmissió de sabers; i la necessitat de temps llarg, afectivitat i legitimitat perquè els processos arrelen i generen comunitat.

Enfront d'això, van emergir recursos clau com els espais RETA, que acompanyen processos d'accés a la terra des de lògiques formatives i transicionals; l'experiència viva de l'Horta del Rajolar, que demostra com el cultiu col·lectiu enforteix identitat i participació; i la inspiració pedagògica de figures acadèmiques que vinculen la ciència amb els sabers territorials.

El taller va subratllar la importància de teixir ponts entre sabers tècnics, ancestrals i comunitaris; de crear espais de visibilització que legitimen el valor polític dels comuns; i de promoure processos formatius oberts, basats en el diàleg i l'intercanvi. Entre les **propostes** destaquen la creació de glossaris col·lectius que clarifiquen conceptes clau, l'enfortiment dels horts com a laboratoris vius de transformació i la promoció d'intercanvis intergeneracionals que enllacen cossos, memòries i territoris. Des d'aquesta perspectiva, defensar la terra implica defensar la vida, la comunitat i la possibilitat de construir pau des de les cures i l'acció col·lectiva.

III. Relatoria Grup Llavor

“Custodiar la vida des de l’arrel”

Facilitadora: Nury Conde Conde

Objectius:

- Visibilitzar el paper de les dones en la defensa de la vida i la pau.
- Mapejar barreres que impedeixen la sobirania sobre llavors.
- Identificar recursos i aliances per a xarxes de cures.
- Construir un banc simbòlic de llavors i coneixements.

Organitzacions participants:

- Offset Trail Coop. V. (www.offset-trail.com)
- Societat Espanyola d'Agricultura Ecològica i Agroecologia (agroecologia.net)
- Centre de Salut Pública de Castelló de la Plana
- Associació Valenciana per al foment de l'Economia del Bé Comú (ebccomunitatvalenciana.org)
- Universitat Politècnica de València
- Associació Comunitats Construïnt Pau a Colòmbia CONPAZCO (comunidadesconpaz.wordpress.com)

El taller va abordar la llavor com a símbol vital, recurs comú i subjecte polític, contrastant dos marcs: el model capitalista, que la redueix a mercaderia regulada, homogeneïtzada i desconnectada dels sabers camperols; i el marc ancestral que

reconeix la vida com a centre, entenent la llavor com a llegat intergeneracional, portadora de memòria, autonomia i diversitat. Des d'una mirada ecofeminista, es va evidenciar com les dones —llauradores, cuidadores, migrants— sostenen gran part d'eixa custòdia material i afectiva, enfrontant-se a barreres normatives, pèrdua de biodiversitat i ruptura dels sabers transmesos.

Es van compartir **experiències territorials** que mostren alternatives vives: bancs comunitaris de llavors on preval el valor col·lectiu; pedagogies crítiques que vinculen terra, cura i justícia ecològica; horts com a espais d'aprenentatge encarnat; i relats migrants que revelen com una llavor pot ser llar, pont i arrel.

Van sorgir ponts comuns basats en narratives sensibles, ritualitat i diàleg de sabers — acadèmic, llaurador, espiritual i migrant— per a enfortir xarxes existents, multiplicació comunitària i programes educatius transformadors.

El taller va concloure amb **propostes** orientades a l'acció: impulsar custòdies i mercats locals que dignifiquen el treball llaurador; generar materials accessibles per a acostar la biodiversitat a la ciutadania; i situar la defensa de la llavor dins de lluites més àmplies per territori, gènere, migració i justícia climàtica. De forma transversal, va emergir una necessitat clara: crear una base o banc comú que reculli la memòria, història i cures de les llavors, evitant que el seu coneixement —i la vida que custodien— es perda en l'oblit.

Conclusions Integrades

Les Jornades van evidenciar un diàleg plural entre sabers comunitaris, ancestrals i científics, mostrant que Aigua, Terra i Llabor són comuns travessats per desigualtats, però també per potents pràctiques de resistència i cura. Des de l'agroecologia feminista emergeixen claus per a comprendre els conflictes i activar solucions situades en els territoris.

Concepcions que revelen el conflicte

Els debats van mostrar que cada comú està marcat per una disputa de fons: mercaderia o patrimoni; propietat o dret; recurs o ésser viu. Aquestes tensions expressen estructures extractivistes que erosionen la sobirania alimentària i els vincles amb la terra. Reconèixer-les permet resignificar els comuns com a béns relacionals que sostenen la vida i els teixits comunitaris, especialment aquells cuidats històricament per dones i pobles camperols.

Barreres compartides

Les barreres identificades combinen dimensions estructurals i simbòliques: fragmentació territorial i generacional, desvaloració del coneixement pagés i femení, normatives que limiten l'autogestió i models assistencialistes que frenen la circulació horitzontal de sabers. L'absència de memòria sistematitzada dificulta comprendre la profunditat històrica de les lluites pels comuns. Aquestes barreres revelen la distància entre polítiques públiques i pràctiques comunitàries de cura.

Recursos valuosos ja existents

A pesar de les restriccions, emergeixen recursos diversos: comitès comunitaris d'aigua, xarxes de llavors, comunitats de regants, tecnologies apropiades de baix impacte, pràctiques artístiques i pedagògiques sensibles, i formes de governança on espiritualitat, memòria i participació s'entrellacen. La transmissió intergeneracional apareix com a columna vertebral per a sostindre aquests béns comuns.

Ponts necessaris i en construcció

Es van destacar ponts clau per a avançar: articular sabers científics, camperols, espirituals i tècnics des de la reciprocitat; adaptar llenguatges i formats per a públics diversos; enfortir xarxes interterritorials per a compartir aprenentatges; i promoure un pont polític que reconega i acompanye els processos comunitaris en lloc de subordinar-los a lògiques extractives.

Solucions col·lectives i propostes vives

Les propostes es conceben com a processos oberts: creació de bancs accessibles d'experiències; incorporació dels comuns en l'educació des d'una mirada feminista i ecosocial; enfortiment d'espais formatius com els RETA; impuls de marcs normatius que reconeguen Aigua, Terra i Llavor com a béns comuns; i organització de trobades periòdiques que alimenten la memòria col·lectiva i l'esperança.

Aquestes conclusions són una llavor: cada territori continua la tasca de visibilitzar, connectar i transformar els comuns en clau de justícia ecofeminista.

6. Conclusions

Eixos ecofeministes identificats:

- La terra com a cos polític i la dona com a agent de cura, sosteniment i transmissió cultural davant del despullament colonial.
- L'articulació entre saber ancestral, defensa del territori i autonomia de les dones enfront de models extractivistes i patriarcals.
- La recuperació de sabers tradicionals com a ferramenta de resistència, cura col·lectiva i empoderament de dones migrants.
- El reconstruir vincles entre territori, comunitat i treball de cures.
- La necessitat de visibilitzar el rol de les dones en la innovació social agrària.

Són diverses les conclusions i aprenentatges adquirits durant la Jornada.

Durant l'

l'Espai de reflexió: Alimentació, Drets Humans i Justícia Ecosocial, el fil conductor ha sigut:

- **L'agroecologia és resistència enfront dels models extractivistes:** Els sistemes de producció industrial i les polítiques agràries dominants generen impactes ambientals, econòmics i emocionals, mentre que l'agroecologia permet "produir de manera sostenible i amb dignitat" i constitueix un horitzó transformador.
- **L'enfocament feminista és clau per a l'agroecologia:** La participació activa de dones i la visibilització dels seus coneixements i treballs reproductius són essencials. Com es va assenyalar, "qualsevol acte de supervivència és un acte de resistència", subratllant la importància de reconèixer les cures i lideratges femenins.
- **La sobirania alimentària requereix canvis en polítiques públiques:** És necessari repensar les subvencions i regulacions que afavoreixen l'extractivisme, promovent estratègies com la Seguretat Social de l'Alimentació, l'accés a la terra i la protecció de llavors tradicionals.
- **Xarxes i espais col·lectius enforteixen la transformació:** Els bancs de llavors comunitaris, aliances locals i l'acció col·lectiva permeten compartir coneixements, provar projectes i garantir resiliència. "Un projecte pot albergar diverses persones que treballen de forma comunitària... és més viable i més resilient", es va afirmar en la discussió.
- **L'agroecologia articula drets, justícia de gènere i biodiversitat:** Més enllà d'un model productiu, constitueix un espai de transformació social, cultural i política on la col·laboració, la inclusió de diversos grups i la recuperació de sabers tradicionals són fonamentals.

Conclusions:

- Impulsar una agroecologia feminista i decolonial, que pose en el centre la vida i les cures, i confronte el sistema capitalista i patriarcal.
- Enfortir les aliances i les accions col·lectives a nivell local, regional i global per a transformar el sistema alimentari.

- Reivindicar l'accés i control de les dones sobre la terra, l'aigua i les llavors com a elements clau per a la sobirania alimentària.
- Promoure l'educació, la formació i l'intercanvi de coneixements entre generacions i entre diferents cultures.

Durant les

Entrevistes i Debat Obert “Dones que cuiden la terra: relats vius d'agroecologia i defensa dels comuns”, el fil conductor ha sigut:

La relació entre dones, terra i sobirania alimentària, des d'una mirada **ecofeminista i comunitària**, on es reconeix la centralitat del treball de les dones en la sostenibilitat de la vida i la conservació de la terra, a pesar de les desigualtats estructurals (patriarcal, colonials i econòmiques).

Conclusions:

- **L'accés i control de la terra continua sent desigual:** persisteix el patriarcat en la titularitat i presa de decisions.
- **L'agricultura és més que producció:** és un acte de cura, identitat i resistència política.
- **Els sabers femenins** (tradicionals, ancestrals, comunitaris) són essencials per a la resiliència ecològica i social.
- **La sororitat transnacional** entre dones agricultores impulsa alternatives sostenibles enfront del model agroindustrial.
- **Ecofeminisme pràctic:** en totes les experiències, les dones teixeixen xarxes que sostenen la vida, recuperen la terra i resignifiquen el treball agrícola com a espai de llibertat i justícia.

Al tancament de les jornades, les participants van formar un cercle al voltant del xiprer acabat de plantar com a símbol d'aquestes Jornades. El xiprer sintetitza l'essència d'allò viscut: una trobada on l'agroecologia i l'ecofeminisme s'entrellacen com a arrels que busquen terra fèrtil per a sostindre vides dignes. Aquest gest col·lectiu —mans distintes sostenint la mateixa planta— simbolitza també la força dels sabers compartits, de les emocions que es van fer paraula i de les lluites que, com a llavors, germinen quan troben aigua, cura i comunitat.

El xiprer ha quedat allí com a recordatori que cada acció, cada vincle i cada decisió pot convertir-se en brot; que la transformació social creix igual que la terra l'acull: lentament, amb constància, i sempre des de l'esperança.

7. Annexos: Resums de les ponències i contactes

SISTEMES ALIMENTARIS JUSTOS, DRETS HUMANS I EQUITAT SOCIAL

Marta Guadalupe Rivera Ferre (Professora d'Investigació en INGENIO (CSIC-UPV))

CORREU ELECTRÒNIC DE CONTACTE: mgrivfer@ingenio.upv.es

Marta Guadalupe Rivera analitza l'alimentació com un dret humà fonamental i examina els sistemes alimentaris des de la perspectiva de justícia ecosocial. Assenyala que els models actuals concentren poder econòmic, reproduïxen desigualtats socials i de gènere i generen impactes ambientals significatius. Destaca la necessitat de polítiques públiques que promoguen la sobirania alimentària, la producció agroecològica i l'accés equitatiu a aliments saludables. Subratlla la importància de visibilitzar i donar suport a xicotets productors i comunitats locals, enfortir xarxes de cooperació i articular coneixement tradicional i científic. Aborda la participació ciutadana en la presa de decisions sobre l'alimentació, incorporant criteris d'equitat de gènere, justícia social i cura ambiental. La seua intervenció aporta un marc integral per a vincular drets humans i sistemes alimentaris resilients.

PARAULES CLAU: Alimentació, Drets humans, Justícia ecosocial, Sobirania alimentària

CONSERVACIÓ DE LLAVORS TRADICIONALS A XILE: EL ROL DE LES DONES INDÍGENES I LLAURADORES

Thamar Sepúlveda Cuevas (llavors maputxes, Xile)

CORREU ELECTRÒNIC DE CONTACTE: thamarsepulveda@gmail.com

Les llavors tradicionals són patrimoni viu, portadores d'història, cultura i coneixement ancestral. No obstant això, des de finals del segle XX, la biodiversitat agrícola mundial ha disminuït en un 75%, i Xile no és alié a aquesta realitat. Estudis indiquen que, per a 2019, al voltant del 80% de les llavors tradicionals maputxes estaven en risc, principalment a causa del reemplaçament per llavors comercials i híbrides.

Des de 2014, diversos col·lectius de dones indígenes i llauradores han liderat iniciatives per a recuperar, conservar i compartir aquestes llavors com un llegat per a les futures generacions. En col·laboració amb la Fundació Biodiversitat Alimentària, s'han recuperat més de mil varietats de distintes espècies, establint bancs de llavors comunitaris actius en el nord i sud de Xile. Aquests bancs de llavors no sols proveeixen llavors a les comunitats, sinó que també han generat publicacions técnico-productives inèdites al país, especialitzades en llavors tradicionals i la seua valorització.

El treball d'aquestes dones és essencial per a la preservació de la biodiversitat alimentària, la seua autonomia alimentària i la sobirania territorial, enfrontant desafiaments com el canvi climàtic i les polítiques públiques que afecten les seues pràctiques tradicionals.

PARAULES CLAU: autonomia alimentària, biodiversitat alimentària, comunitats llauradores

ALIMENTACIÓ, DRETS HUMANS I JUSTÍCIA ECOSOCIAL

Patricia Dopazo Gallego

ENTITAT: Revista Sobirania Alimentària, Biodiversitat i Cultures

CORREU ELECTRÒNIC DE CONTACTE: patricia@soberaniaalimentaria.info

L'alimentació és un acte fundacional que històricament ens ha connectat amb el territori (amb la vida, amb la comunitat, amb els ritmes naturals, etc.) i ha materialitzat la nostra interexistència. Així ho evidencien les cultures llauradores i la pròpia agroecologia. Amb la modernitat i el capitalisme es va produir una ruptura antropocentrista que ens va fer pensar que érem una cosa separada de la «naturalesa» i que podíem controlar-la i explotar-la.

El sistema alimentari hegemònic representa a la perfecció aquesta il·lusió de separació de la naturalesa, on es dissenyen agrosistemes amb l'objectiu de la productivitat i rendibilitat màxima, privatitzant béns naturals, acaparant terres i dissenyant polítiques comercials que expulsen del mercat al xicotet camperolat. Es tracta d'un sistema que per a poder mantindre's necessita exercir violència, i aquesta violència s'expressa contra totes les formes de vida, però especialment contra les dones. Moltes d'aquestes violències són invisibles o les tenim naturalitzades.

Aquest sistema és una excepcionalitat històrica, ja que durant segles, les cultures llauradores van saber habitar la terra de manera harmònica, basant-se en patrons de reproducció (no de producció) i de sobiranes. Podem inspirar-nos en aquestes formes de vida, com fa l'agroecologia, la sobirania alimentària i els ecofeminismes, per a transformar la societat i per a això cal confrontar-la.

Però, ¿quant d'aquestes lògiques no habita en nosaltres, en haver crescut i haver-nos socialitzat en una cultura capitalista? El canvi també hauria de ser interior, per a deconstruir tots els biaixos d'opressió que hem interioritzat.

PARAULES CLAU: antropocentrisme, conflicte, ecofeminisme, sobiranes

ENTREVISTES I DEBAT OBERT

“Dones que cuiden la terra: relats vius d'agroecologia i defensa dels comuns”

EL VINCLE DE LA DONA PALESTINA AMB L'AGROECOLOGIA

Islam Hamdan Nassar (Doctora en Ciències de l'Alimentació)

ENTITAT: Hospital Hamad de Gaza

CORREU ELECTRÒNIC DE CONTACTE: islamdr1991@gmail.com

Les dones palestines són pilars fonamentals en l'agroecologia, tant com a treballadores en la producció agrícola tradicional com en la resistència a l'ocupació mitjançant pràctiques agroecològiques. Desenvolupen projectes de sobirania alimentària que inclouen la conservació de llavors, elaboració de productes artesanals i subproductes a partir d'altres aliments com és el cas del raïm i la formació en mètodes de preservació i comercialització d'aliments organitzats en cooperatives de dones amb la finalitat del seu empoderament. El seu treball en la terra no sols és una activitat econòmica, sinó també una forma de resistència cultural, política i contra l'ocupació.

A més cal esmentar que la llauradora palestina és una figura central en la cultura palestina, simbolitzant l'origen, l'arrelament i un passat anhelat, que es manifesta en expressions artístiques com l'art, la poesia i les cançons folklòriques. Aquesta representació cultural reflecteix la identitat i la història del poble palestí a través d'un símbol arrelat en la terra i les tradicions.

PARAULES CLAU: llauradora, cooperatives de dones, subproductes alimentaris

ELS ESPAIS TEST AGRARIS I LA SEUA XARXA DE COORDINACIÓ. NOVES FERRAMENTES DE SUPORT AL RELLEU GENERACIONAL

Laura Megias Garriga

ENTITAT: Red de Espacios Test Agrarios (RETA)

CORREU ELECTRÒNIC DE CONTACTE: coordinacion@espaciostestagrarios.org

La Red de Espacios Test Agrarios (RETA) naix en 2018 com a adaptació a Espanya del model francès espaces-test agricoles, amb l'objectiu d'afavorir la incorporació progressiva de persones joves al sector agrari davant del repte del relleu generacional. Aquests dispositius permeten provar una activitat agrària amb autonomia, oferint un entorn físic temporal, un acompanyament integral i una cobertura legal que facilita l'accés a ajudes. La metodologia desenvolupada a Espanya ha generat dispositius adaptats a les singularitats territorials, incorporant també objectius com la transició ecològica o la lluita contra la despoblació rural.

En 2022 es constitueix formalment la RETA amb la missió de fomentar un món rural viu i sostenible, impulsada per quatre entitats fundadores –Durangaldea Urkiola, ARCA, Zunbeltz i la Fundació Cooprado–, a les quals s'han sumat noves organitzacions de diverses comunitats autònomes. Gràcies al suport financer de la Fundació Daniel i Nina Carasso i del Ministeri d'Agricultura, la xarxa ha crescut ràpidament: en 2024 ja existeixen 14 espais test actius amb més de 30 persones tèxter i altres 10 en procés de creació.

Cada espai test agrari estableix una governança pròpia que articula els suports físics, legals i humans necessaris, mantenint una metodologia comuna coordinada per la RETA. De cara al futur, la xarxa busca consolidar-se com a referent en la transformació del medi rural, promovent noves convocatòries d'ajudes i impulsant l'Observatori dels Espais Test Agraris per a visibilitzar el seu impacte i millorar el seu desenvolupament territorial.

PARAULES CLAU: acompanyament, incubadora agrària, Innovació social, joves, nous agents

LA BIOFRANQUESA, AGRICULTURA FAMILIAR FETA AMB NATURALESA

Cesca Badal i Peres

ENTITAT: La Biofranquesa

CORREU ELECTRÒNIC DE CONTACTE: labiofranquesa@gmail.com

La Biofranquesa és un projecte familiar de producció d'hortalisses ecològiques ubicat a Caudiel, Alt Palància, a la zona sud de l'interior de Castelló. Treballem des del 2007 unes dues hectàrees de regadiu, repartides una part a l'horta tradicional de regadiu de Caudiel i una altra, més reduïda i complementària, a Sogorb. Aquesta planificació de les nostres parcel·les en diferents altituds i clima ens permet produir durant tot l'any agrícola una varietat molt ampla d'aliments frescos i reduir les incerteses climatològiques pròpies de l'agricultura de muntanya.

Nosaltres proposem una agricultura familiar, de temporada, basada en varietats tradicionals pròpies i foranes, que anem a poc a poc introduint al nostre mercat més pròxim a través de la venda directa a diferents grups de consum, segons els principis de l'Agricultura Ecològica i l'Agroecologia: respecte a les persones, respecte a la natura i respecte a la cultura local.

La nostra fórmula, anomenada "Agricultura sostinguda per la Comunitat", es basa en el compromís del consumidor amb la producció, cosa que facilita la planificació de la sembra i el treball (millorant la conciliació familiar i laboral), disminueix les pèrdues derivades de la falta de demanda en determinats moments (eliminant el malbaratament d'aliments en finca) i disminueix els costos de producció (al ser més eficaç tot el cicle des de la sembra fins la distribució final). Tot plegat, a través d'assemblees i visites a la finca, ens permet una relació directa, quasi familiar, de les persones consumidores amb les productores. La gent veu realment l'impacte que els seus diners, a través de l'alimentació i la compra directa, tenen en el territori.

PARAULES CLAU: biodiversitat, compromís, permacultura, regeneració d'ecosistemes

HORTS ECOLÒGICS COMUNITARIS PER A PRESERVAR LA CULTURA I SOBIRANIA ALIMENTÀRIA

ENTITAT: Associació Dones Africanes de Paterna i la Comunitat Valenciana

CORREU ELECTRÒNIC DE CONTACTE: mujeresafricanasdepaterna@hotmail.com

L'Associació de Dones Africanes de Paterna i la Comunitat Valenciana gestiona des de 2009 un hort ecològic comunitari que permet a les seues integrants conrear productes tradicionals africans i mantindre la seua identitat cultural. El projecte facilita l'accés a la terra mitjançant cessions de propietaris locals, que reconeixen la labor social i ambiental de l'associació, i actualment es conreen 16 fanecades amb la participació activa d'unes 30 dones.

A més, el projecte promou la transmissió intergeneracional de coneixements agrícoles i medicinals, conservant pràctiques agroecològiques i fomentant la integració sociocultural. Es realitzen activitats educatives i gastronòmiques que enforteixen la cohesió comunitària i la valoració dels sabers tradicionals, garantint que la producció siga ecològica, sostenible i socialment inclusiva.

PARAULES CLAU: hort ecològic comunitari; plantes medicinals; agricultura ecològica; transmissió sabers tradicionals

CONSTRUCCIÓ DE VIDA DIGNA DES DE L'AGROECOLOGIA I AGROFORESTERIA

Yessenia Sales Morales (AFOPADI, Guatemala)

AUTORS: Homes i dones Maia Mam de San Ildefonso Ixtahuacán Departament de Huehuetenango, Guatemala.

ENTITAT: Asociación de Formación para el Desarrollo Integral -AFOPADI-

CORREU ELECTRÒNIC DE CONTACTE: afopadi.guatemala@gmail.com

En el context guatemalenc l'agroecologia ha sigut una pràctica ancestral dels pobles originaris, però ha sigut amenaçada des del sistema capitalista, l'ús d'agroquímics, transgènics i la contaminació que no són harmoniosos amb la terra. Per a enfrontar/aturar aquesta crisi es promou la diversificació de cultius, el sistema milpa, la plantació d'arbres, el cultiu i criaça d'espècies originàries, i l'aplicació de tècniques ancestrals i tècniques formulades des de l'agroecologia i l'agroforesteria.

L'agroecologia aporta a una bona salut de les famílies que s'acompanyen, a través de la promoció de l'ús de plantes medicinals de la localitat, una alimentació variada i orgànica que són produïdes en les seues pròpies parcel·les o allò que aconseguixen en altres comunitats.

Una altra de les apostes és l'enfortiment de l'economia solidària des de la producció que generen les famílies es busquen formes alternatives de creació d'ingressos com mercats d'intercanvi solidari. L'objectiu d'aquest mercat permet crear confiança entre famílies d'altres comunitats de la part alta, mitjana i baixa, preus justos des de la valoració de la qualitat del producte i la força de treball de les famílies, com una pràctica alternativa a l'individualisme i capitalisme.

Més de 15 anys s'ha donat acompanyament a les famílies des dels processos formatius sobre agroecologia amb enfocament polític, social, equitat de gènere, així mateix s'han implementat tecnologies apropiades que aporten a l'accés a aigua com a element principal en l'agricultura i com a dret humà.

PARAULES CLAU: comunitat, diversificació, tècniques ancestrals, tecnologies, terra

